

HOLLANDA'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİ VE KİLİSE-DEVLET AYRILIĞI

Yrd. Doç. Dr. Orçun İMGA¹

Özet: Hollanda, gerek geçmişte, gerekse de günümüzde, dezavantajlı muhtelif dinî topluluk bakımından bir sığınak rolü oynamıştır. Bu iklimin etkisiyle gelişen çoğulcu yapı, siyasal sistemin temel karakterini yaratmıştır. Sistemde var olan toplumsal kutuplar arasındaki denge arayışı, kilise ve devlet ayrılığının tesisini zorunlu kılmıştır. Bu makalede, Hollanda'daki din ve devlet ilişkileri modelinin tarihî kökleri ve günümüzdeki görünümü ele alınmıştır. Hollanda'daki din-devlet ilişkileri nosyonu ve kilise-devlet ayrılığı uygulaması analiz edilerek, bu ülkedeki siyasal sistemin çoğulcu karakteri ve bu karakterin etkisinde şekillenen model incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hollanda, sütunlaşma, çoğulculuk, kilise ve devlet ayrılığı

RELIGION-STATE RELATIONS AND THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE IN THE NETHERLANDS

Abstract: Both in past and today the Netherlands has played a role of haven for the various disadvantaged religious groups. The pluralist structure which progressed depending on that climate, created the main character of the political system. Seeking a balance between political poles in the system made establishing the separation of church and state necessary. In this article the historical roots and present-day view of the Netherlands' religion and state relations model was discussed. The pluralist character of the political system in this country and the conception of the separation of church-state which shaped under the influence of that character was studied by analysing the notion of religion-state relations and the practice of the separation of church-state in the Netherlands.

Key Words: The Netherlands, pillarisation, pluralism, the separation of church and state

GİRİŞ

Hollanda, Avrupa ülkeleri içinde, özgürlükçü sosyal dokusu ve tarihî temellere sahip hoşgörü geleneğiyle temayüz etmiş bir ülkedir. Ortaya çıkışındaki temel belirleyicinin din olgusu olduğu² bu özgürlükçü iklimi, gerek toplumsal hayatın muhtelif sahalarda, gerekse de devletin dinî gruplara tanıdığı serbesti ve onlara verdiği destekte hissedebilmek mümkündür.

Hollanda, günümüzde olduğu gibi, tarihsel süreçte de, heterodoks dinî gruplar açısından sığınabilecekleri muhkem bir yer olmuştur. 1876'dan beri ölüm cezasının uygulanmadığı bir ülke olan Hollanda, XVII. yüzyıldan bu yana, baskı gören dinî grupların iltica ettiği bir "mülteci cenneti" olarak değerlendirilmektedir (Monsma ve Soper, 2005: 53). Bilhassa anılan yüzyılın Hollanda'sı, kendi dönemi itibarıyla, dinî çeşitlilik konusunda diğer Avrupa ülkelerine nazaran müstesna biçimde müsamahalıydı. Ülke, özellikle "ekonomik saiklerle" tüccar sınıfları ve muhtelif nedenlerle mâruz kaldıkları baskı ve eziyetlerden kaçan mültecileri, konukseverlikle karşılamıştır.³ Hollanda Reform Kilisesi'nin hukuken resmî kilise olmasına ve onun haricindeki hiçbir dinî yapının kamusal ibadet hakkı bulunmamasına karşın, bunu düzenleyen kanun katı biçimde uygulanmamış, dolayısıyla da, ülkedeki dinî çeşitlilik serpilip gelişebilmiştir (Reichley, 1985: 74, 75). Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk göçmen gruplarından olan Pilgrimler (Hacılar), Yeni Dünya'ya gelmeden önce, dinî inançları sebebiyle baskı gördükleri İngiltere'den, Hollanda'nın Leiden bölgesine sığınmış ve Amerika'ya bu topraklardan gelmişlerdir. Yine, İngiltere'den kaçan Püritenler de, Amerika'ya göç etmeden önce bu ülkeye sığınmıştı (İmga, 2010: 79). Benzer biçimde, Orta Çağ'da ve daha sonrasında Nazi döneminde, çeşitli sebeplerle hor görülen Museviler, kendilerini bu ülkede güvende hissetmişlerdir.⁴ XX. yüzyıla gelindiğinde, başlangıçta sömürgelerden gelen, daha sonrasında yoğun işçi göçüyle beraber sayıları artan Müslümanlar da, ülkenin bu tarihî geleneğinden istifade etmişlerdir (Yükleyen ve Kuru, 2006: 44).⁵

¹ Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

² Burada "din olgusu" ifadesi kullanılarak kastedilen, hem dinî güçlerin kendi arasındaki, hem de dinî güçlerle ladinî güçler arasındaki farklılaşmaları içeren bir bağlamdır (Maar, 1997: 25).

³ XVII. yüzyılın İngiliz düşünürleri, "küçük" Hollanda'nın, nasıl olup da, İngiltere karşısında büyük bir ticarî, ekonomik ve askerî rakip olarak ortaya çıktığı sorusu üzerine fikir yürütmüş ve bu küçük komşularının şaşkıncu üstünlüklerinin, din özgürlüğünden ileri geldiği konusunda mutabık kalmışlardır. Örneğin, Sir William Temple, "Observations upon the United Provinces of the Netherlands" (1673) isimli çalışmasında, ticaret ve zenginliklerinin ciddi biçimde gelişiminin ve bunun neticesi olarak, güçlenip kalkınmalarının, Hollandalıların, ülkelerindeki her dine karşı âdil bir koruma bahşetmesi akıllılığından kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Benzer biçimde, William Penn de, Hollanda'nın kendi halkını, görüşleri ne olursa olsun bağrına basmasının, bu ülkenin zenginleşip güçlenmesinin temel sırrı olduğunu ifade etmiştir (Hutson, 2007: 27).

⁴ Özellikle XVII. Yüzyılda, Hollanda, Musevileri Batı Avrupa'da resmî olarak dostane biçimde kabul eden tek devletti. Bunun neticesi olarak da, Museviler, Hollanda'nın dünyanın pek çok bölgesindeki sömürgecilik faaliyetinde onlarla birlikte çalışmıştır (Reichley, 1985: 75).

⁵ Esasen, Hollanda'nın İslâm dini ile tanışması, XIX. yüzyılda, nüfusunun çok büyük bölümü Müslüman olan Endonezya'ya sömürge seçmesiyle olmuştur. Buna karşın, ülkedeki ilk İslâmî kuruluş, bu ülke Müslümanlarınca 1932 yılında Lahey'de kurulmuştur. 1951 yılında, Endonezya yakınlarındaki Moluk adasından, Hollanda Kralliyet Ordusu'nda Endonezya'nın bağımsızlığına karşı savaştan 4.000 asker ve bunların ailelerinden oluşan 12.500 kişilik Müslüman bir grup bu ülkeye gelmiştir. Daha sonraki dönemde, 1975 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Surinam'dan gelen Müslümanlar da, ülke nüfusuna dâhil olmuştur. Gerek Moluk, gerekse Surinam'dan gelen Müslümanların, Flamanca dilini biliyor olmaları ve Hollanda kültürüne olan aşinalıkları, bu topluma katılmaları ve asimilasyon süreçlerini hızlandırmıştır (Yükleyen ve Kuru,

Bu çalışmada, temel olarak, dinî özgürlük ve çoğulculuk nosyonunun şekillendirdiği karakteristik ülkelerden olan Hollanda'daki din ve devlet münasebetleri, tarihî arka planıyla birlikte kısaca değerlendirilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Ülkedeki dinî çoğulculuğu doğuran sebepler, kilise-devlet ayrılığı⁶ ve dinî özgürlüklerin anayasal görünümü bu kapsamda ele alınmaya çalışılmıştır.

HOLLANDA'DA ÇOĞULCU DİNİ HAYATIN TEMEL KARAKTERİ OLARAK “SÜTUNLAŞMA”

Hollanda'nın siyasî sistemi, tarihsel olarak, din eksenli bir biçimde gelişmiştir. Kökeni XIX. yüzyıla uzanan bu gelenek, geçmişte yaşanan din mücadelelerinin bir uzantısıdır. Protestanlar ve Katolikler arasındaki egemenlik mücadeleleri, zaman içerisinde, genel oy hakkı talebi merkezli bir sınıf mücadelesiyle birlikte, siyasî hayatta her eğilimin temsiline imkân tanıyan çok sesli bir hâli ortaya çıkarmıştır (İmga, 2005: 36). Bugün için Hollanda, adeta farklı dinî, etnik ve bölgesel gruplardan oluşan bir mozaik görünümündedir. Bu gruplardan her biri, özgün kimliği ve bağımsızlığı hususunda oldukça hassas davranmaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 54). *Verzuiling* ya da *pilarizasyon* olarak ifade edilen ve dilimize, “sütunlu yapı” ya da “sütunlaşma” olarak aktarılabilecek bu siyasî iklim, Hollanda sisteminin temel karakteridir. Bu yapı içerisindeki her bir sütunu temsil eden, Reformcu Protestanlar, Katolikler, Liberaller ve Sosyalistler gibi gruplar, sadece örgütsel düzeyde varlık göstermeyip, aynı zamanda, temsil edildikleri siyasî partilerle birlikte, kendilerine ait okullar, hastaneler, sendikalar, sosyal hizmet kurumları, kitle iletişim araçları, finansal kuruluşlar ve üniversiteleri içeren komplike bir tablo ortaya koymaktadırlar (İmga, 2005: 36). Sistemi oluşturan sütunlardan her biri, ayrı bir bağlamı ifade etmektedir. Katolik bir sütun örneğinde düşünersek, bu bağlam, Katolik bir siyasî partinin, ilkokuldan üniversiteye kadar Katolik okulların, Katolik televizyon ağının, Katolik gazetelerinin ve Katolik sosyal kulüplerin sistem içindeki varlığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Katolik ailede büyüyen bir kişi, hayatını büyük ölçüde, Katolik organizasyonlara dâhil olarak yaşamaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 64-65).

Bununla beraber, hâlâ sosyal yapının bir parçası olmayı sürdürmekte ve anayasadaki yerini muhafaza etmekte olsa da, sütunlaşma sistemi aşınmaya başlamıştır. Hollanda'nın, 1960'lardan itibaren süratli bir sekülerleşme sürecine girmesi neticesinde halkın kiliselerden uzaklaşması ve dinî gruplar arasındaki yakınlaşmaların artmasıyla birlikte, sütunlaşma sistemi de zamanla önemini yitirmiştir. Toplumda dinin rolünün nispeten azalmasına paralel biçimde, siyasî alanda kilise ve devlet ayrılığının sağlanması temayülü kuvvet kazanmıştır (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45).⁷ Netice itibarıyla, Hollandalıların, artık, hayatlarını tek bir sütunun sınırları içerisinde yaşama istekleri zayıflamıştır. Hatta, bugünkü Hollanda'da, sütunlaşmanın, menfi bir anlama dönüştüğü de söylenebilir. Zira bu kavram, geçmişe ait, anakronik bir yapı olarak düşünülmekte, dinî dışlayıcılık ve bölünmüşlüğü yaşandığı bir çağı hatırlatmaktadır (Monsma ve Soper, 2005: 65).

DİN VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Hollanda Krallığı,⁸ anayasal monarşi ile yönetilen bir Avrupa ülkesidir ve her ne kadar, anayasa, sadece “kral”dan bahsediyor olsa da, XX. yüzyıl boyunca, devlet başkanları hep “kraliçe”ler olmuştur. Kökeni 1813 yılına uzanan Hollanda monarşisi, günümüzde ulusal birliğin en muteber ve önemli sembolü⁹ olmakla beraber, tarihî süreçte her zaman için gerçek mânâsıyla bir millî sembol olmayı başaramamıştır. Son dönemlere kadar, kraliyetin, Kalvinist blokla olan ilişkileri, ulusun geri kalanından çok daha yakın bir biçimde cereyan etmiştir.¹⁰ Dolayısıyla, Katolikler açısından, Protestan bir kraliyetin egemenliğini tanımak, özel nitelikli bazı sorunlar yaratmıştır. 1814 Anayasası'nda, monarhin Protestan olması gerektiği

---

2006: 44). Sömürge topraklarından kaynaklanan göçler bir kenara bırakılırsa, İslâm dininin, Hollanda topraklarındaki varlığı, 1960'larda başlayıp dalga dalga devam eden, Türkiye ve Fas gibi ülkelerden gelen işçi akınları neticesinde hız kazanmıştır. Bunun sonucu olarak, İslâm dini, %6 civarı bir oranla, Protestan ve Katoliklerden sonra, nüfus bakımından ülkedeki üçüncü büyük din hâline gelmiştir. (Bugün için Hollanda nüfusunun dinî kompozisyonu, 2006 yılı verilerine göre şöyledir: Katolik %30, Reform Kilisesi %11, Kalvinist %6, diğer Protestanlar %3, İslâm %5,8, diğer dinler %2,2, hiçbirisi %42 (www.cia.gov, 2009). Bilhassa 1970'lerden sonra, belirttiğimiz gibi, Endonezya ve Surinam gibi eski kolonilerden gelen göçmenler ve Türkler ile Faslılar gibi azınlık işçi gruplarının ülke gelişleriyle birlikte, Hollanda siyasî sistemini etkileyen farklı dinamikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Hollanda siyasetini etkileyen temel tartışmalar, etnik azınlık gruplarının bireysel ve kolektif hak talepleri, kanunî haklarda eşitlik isteği ve Hollanda kurumlarına sosyal ve ekonomik katılım arzuları olmuştur. Bunun sonucunda, Hollanda siyasetini belirleyen temel eğilim, etnik azınlık gruplarının, kültürel kimliklerini muhafaza ederek sisteme entegrasyonları yönünde gelişmiştir (Glastra, Schedler ve Kats, 1998: 168).

⁶ “Kilise ve devlet ayrılığı” ifadesinden anlaşılması gereken, Anglo-Amerikan siyaset bilimi literatüründe kullanılmakta olan “separation of church and state” kavramıdır. Kavram, -belirgin farklar taşımakla birlikte- Türkçede başvurulan “laiklik” ilkesinin karşılığıdır (Konuya ilişkin, “sekülerlik”i de içeren detaylı bir kavramsal çerçeve için bkz. (İmga, 2005: 27-58).

⁷ Gerçekten de, ülkede yükselişe geçen sekülerleşme trendi dikkat çekici olmuştur. 1959-1986 yılları arasında, Katolik Kilisesi'ne mensup olanların oranı, %37'den %31'e, Reform Kiliseleri'ne mensup olanlardaysa bu oran, %38'den %21'e düşmüştür. Yine bu dönemde, hiçbir dine mensup olmayanların oranı, %21'den %44'e yükselmiştir. Aynı şekilde, kilise faaliyetlerine katılma oranları da, Katoliklerde, %87'den %26'ya, Reformcularda ise, %36'dan %33'e düşmüştür (Monsma ve Soper, 2005: 55).

⁸ Hollanda Krallığı ifadesi, Avrupa'daki Hollanda ile beraber, Aruba ve Hollanda Antilleri'ni içermektedir.

⁹ Konuyla ilgili olarak yapılmış olan kamuoyu araştırmaları, yaklaşık %80'lik bir kamuoyu desteğinin monarşinin arkasında olduğunu göstermektedir (Irwin, 2000: 38).

¹⁰ Kraliyet ile Kalvinizm arasındaki ilişkilerin bu denli güçlü olmasındaki önemli etken, bağımsızlık savaşı sırasında, her ikisinin de Katolik İspanya karşısında mücadele etmiş olmalarıdır (Lijphart, 1975: 83).

belirtmiş, fakat bu koşul 1815 yılında anayasadan çıkartılmıştır. Yaklaşık iki asırlık bir süredir de, Hollanda Anayasası, monarkın dini konusundaki sessizliğini muhafaza etmektedir (Lijphart, 1975: 83-84).

Hollanda'daki dinî kırılma, diğer pek çok Avrupa ülkesinde de olduğu üzere, Protestan Reformasyonu sonrasında yaşanmıştır. Reformasyon'dan sonra ülke, Katolik güney ve Protestan kuzey olarak ikiye ayrılmış durumdaydı. Protestanlar da, kendi içlerinde, Reformcu, Kalvinist, Lutherci ve Mennonites gibi alt gruplara ayrılmıştı. Ancak, tüm bunlara rağmen, Avrupa'da kanlı din savaşlarının yaşandığı dönemde dahi, Hollanda, farklı dinlere tolerans tanımayı yine de başarabilmiştir (Monsma ve Soper, 2005: 54).

Kilise ve devlet ayrılığı, Hollanda'da, resmî olarak 1796 yılında benimsenmiştir. Buna göre, kanun önünde bütün dinlerin eşit olduğu belirtilerek, devletle kiliselerin birbirinden ayrıldığı resmen kabul edilmiştir (Martin, 2003: 149). Esasen bu gelişme, Hollanda Reform Kilisesi'nin, 1579'dan beri süregelen egemenliğine bir tepki olmuştur (Bijsterveld, 2008: 135). Ancak ne var ki, dinin, Hollanda toplumundaki ve kurumsal sistemdeki kemikleşmiş yapısını sürdürmeye devam etmesi (Bijsterveld, 2008: 135), hukukî alanda sağlanan bu yeniliğe rağmen, uygulama açısından bazı sıkıntuların doğmasına neden olmuştur. Yeni düzenleme, resmî bir kilisenin varlığını mümkün olmaktan çıkarmakla beraber, gerçek mânâda bir din-devlet ayrılığı modelinin tesis edilmesi bakımından gerekli olan bileşenlere sahip değildi. Örneğin, 1801 Napolyon Konkordato'sundan mülhem olarak, tanınan bütün dinlerin görevlilerine maaş ödenmiştir (Martin, 2003: 149).

1814 Anayasası'nın dine ilişkin bölümüyse, kilise ve devlet ayrılığıyla ilişkili olmakla beraber, bireysel din hürriyeti ile ilgili herhangi bir düzenleme getirmemekteydi. Bu anayasa ve onun 1815'deki halefi, devletin kilise organizasyonuna müdahale etmesine engel olmuştur. Ancak, uygulamada devlet müdahalesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Yine bu dönemde, devlet ve özel okullar biçimindeki ikili bir okul sistemi kabul edildi ve bu yapı, 1917 Anayasası ile pekiştirildi (Bijsterveld, 2008: 135). Bu anayasal düzenlemeyle, kamu okullarıyla beraber, bütün inanç temelli okullara da finansal yardımda bulunulması ilkesi kabul edildi (Monsma ve Soper, 2005: 64).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, XIX. yüzyıl liberal Aydınlanma düşüncesinin kilise-devlet ilişkilerine yansımaları, Hollanda örneğinde, daha ziyade eğitim meselesi etrafında cereyan etmiştir. Bu dönemin Hollandalı liberalleri, yarı resmî statüdeki Reform Kilisesi'ni destekleyen eski muhafazakâr düzene ve aristokratik sınıflara tanınan imtiyazlara tepki göstermişlerdir. Bu çerçevede, halkın yönetime katılımının artırılması, devletin rolünün sınırlanması ve dinî grupların devlet tarafından desteklenmemesi için mücadele vererek, etkin bir rol oynadılar (Monsma ve Soper, 2005: 58). Gerçekten de, bu dönemde kamu okulları, farklı kutuplar arasındaki tartışmalar bakımından önemli bir gerilim alanı olmuştur. Siyasî sistemin esas yapısı olan sütunlaşma sisteminin temelleri, bu mesele etrafında yaşanan tartışmalar ve farklı dinî, ideolojik blokların işbirliği sonucunda atılmıştır. Liberaller açısından kamu okulları, liberal kültürün ortak değerleri olan birlik, hoşgörü ve erdemin öğretilmesinde anahtar bir role sahip olmuştur. Bu nedenle, XIX. yüzyıl başında, Hollanda'da kamu okullarının açılmasını isteyen güçlü bir hareket ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu tartışmalar ekseninde, Hollanda'daki farklı dinî toplulukların durumu bir soru işareti oluşturmaktaydı. Etkin konumda bulunan liberal yaklaşım, farklı dinî inançların özel alana bırakılmasını savunmuştur. Bunun sonucu olarak, kamu okullarının dışında kalan okullara şüphe ile yaklaşmış, ya da bunlar yasaklanmıştır. Ancak, bu dönemde, Katolikler ve Reformcular, geleneksel Kalvinist teoloji ve pratikleri terk etmek anlamına geleceği gerekçesiyle, bu okul anlayışına karşı çıktılar. Bunun neticesinde, gerek Katolikler, gerekse Reformcular, 1860'lı yıllarda kendi politik hareketlerini oluşturduklarını (Monsma ve Soper, 2005: 59). Yaklaşık kırk yıl süren politik mücadeleyle beraber, Reformcu (ARP) ve Katolik koalisyonu, farklı tipteki dinî okulların ve kamu okullarının nör ve konsensüse dayalı bir felsefeyi desteklemeleri ve her iki okulun da kamu yardımından istifade etmesi yönündeki kendi eğitim vizyonlarını kabul ettirmeyi başardı. Bu anlayış, 1917 Anayasası'nda da yer alarak günümüze kadar geçerliliğini korudu. "1917 uzlaşısı" denilen bu gelişmeyle beraber, tüm okulların eşit kamu yardımı almasını isteyen ARP ve Katolik koalisyonu ile birlikte, genel oy hakkını savunan sosyal demokratlar ve nispi temsile dayalı seçim sistemi talep eden Liberal Parti de kendi istediklerini elde etmiş oldular (Monsma ve Soper, 2005: 61).

Bu süreçte ortaya çıkan temel anlayış, bugünün Hollanda'sında geçerli olan çoğulculuğun anlaşılması bakımından önemlidir. Blokların bu tercihlerinde, her ne kadar, azınlık olmalarından dolayı inançlarını tüm ulusa empoze etmeyi başaramamaları faktörü rol oynamış olsa da, çatışma yerine çoğulcu bir yolu seçmeleri, *paralelizm* anlayışının oluşmasıyla beraber, farklı dinî ve entelektüel hareketlere de kendilerini gerçekleştirme imkânı sağlamıştır (Monsma ve Soper, 2005: 62).¹¹

GÜNÜMÜZ HOLLANDA'SINDA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN GÖRÜNÜMÜ VE KİLİSE-DEVLET AYRILIĞI

Hollanda Anayasası, en son 2005 yılında bir değişiklik geçirmekle birlikte, geniş ölçüde 1983 yılında, zaten korunmakta olan sosyal haklara ilaveten, yeni temel hakları düzenlemek amacıyla değiştirilmiştir. Bununla birlikte, anayasanın dine ilişkin maddeleri kapsamlı değildir. Anayasanın 1. maddesi, Hollanda'daki herkesin, din, inanç, siyasî düşünce, cinsiyet ve benzer diğer konularda eşit olduğunu, bunlardan dolayı ayrımcılık yapılamayacağını hüküm altına almıştır (<http://www.minbzk.nl>, 2009).¹²

¹¹ "Paralelizm", Hollanda siyasî ve sosyal yapısını açıklayan önemli bir kavramdır. Özellikle eski başbakanlardan Abraham Kuyper'in (1901-1905) sıklıkla üzerinde durduğu bu terim, farklı dinî ve felsefî yaklaşım ve hareketlerin, ayrı, fakat birbirine paralel yollar izleyerek özgür bir biçimde gelişmeleri anlamını taşımaktadır. Buna göre, yönetim, onları engellemediği gibi, onlara yardım da etmemektedir (Monsma ve Soper, 2005: 63).

¹² Belirtmek gerekir ki, 1983 yılında gerçekleşen ve Hollanda'daki çoğulcu anlayışa çok uygun olan bu değişikliğin amacı, dinler bakımından geçerli olduğu gibi, seküler görüşleri de hukukî anlamda koruma altına almaktır. Bahsi geçen yaklaşıma göre, dinlerle beraber, ladini görüşler de saygı ve korunmayı hak etmektedirler (Monsma ve Soper, 2005: 67).

Anayasanın 6. maddesi ise, bireylerin, bireysel ya da kolektif olarak kanunî sorumluluklarını göz ardı etmemek kaydıyla, din ve inançlarını açıklayabileceklerini ifade etmektedir. Aynı maddenin ikinci fıkrası ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bu konudaki yaklaşımına uygun olarak, ibadet hürriyetinin kısıtlanma hâllerini sıralamaktadır. Buna göre, belli binalar dışında ibadetin gerçekleştirilmesine, sağlığı korumak, trafiği ve genel kamu düzenini sağlamak ya da karışıklık ve çatışmayı önlemek gibi sebeplerle, kanunla sınırlama getirilebileceği ifade edilmektedir.

Anayasa, din ve devlet ilişkilerini tanzim eden bir hüküm olarak, devletin, tüm dinlere karşı eşit mesafede durması ilkesini benimsemiştir.¹³ Yine, anayasanın 23. maddesinde ise, devlet eliyle verilen eğitimde, bireylerin din ve inançlarına saygı gösterilmesinin gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu hüküm gereğince, kamu otoriteleri tarafından, kanun yoluyla düzenlenmesi gereken eğitim; herkesin din ya da inancına saygı duymak koşuluyla gerçekleştirilebilmektedir. Bununla birlikte, devletin, dinî gruplara karşı olan yükümlülükleri azaltılmıştır (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45).

Bilhassa belirtmek gerekir ki, kiliseyle ilgili herhangi bir ifadenin bulunmadığı, ancak, kilise ve devletin iki ayrı kurum olduğu düşüncesinin gözlenebildiği bir metin olan Hollanda Anayasası,¹⁴ anılan dinî özgürlükleri sadece birey ölçeğinde değil, aynı zamanda kolektiviteler için de tanımaktadır. Dikkate değer başka bir husus ise, bu haklardan yararlanabileceklerin, sadece Hollanda vatandaşları olmamaları, Hollanda topraklarında yaşayan herkesin, bu korumadan istifade etme imkânının bulunmasıdır.

Anayasada ya da diğer kanun metinlerinde kodifiye edilmemiş olmakla beraber, Hollanda'da kilise ve devlet arasındaki ayırım, bu iki alanın kurumsal anlamda birbirlerinden bağımsız olduğu temel düşüncesine dayanmaktadır. Tarihte bu tarz birimler var olmakla birlikte, günümüz Hollanda'sında, din işleri ile ilgili herhangi bir resmî örgüt bulunmamaktadır (Bijsterveld, 2008: 138). Bununla beraber, sistem içerisinde, kiliselerin kamu hayatına katılmı engelleyen herhangi bir düzenleme yoktur. Kiliseler, medenî kanuna göre tüzel kişi statüsündedirler. Kanun, kiliseleri, vakıf ve dernek gibi diğer kişilerden farklı olarak, "sui generis" kamu tüzel kişileri olarak tanımaktadır (Torfs, 1996: 961). Ayrıca, Hollanda'da, kiliselerin resmen tanınmasını ve zorunlu olarak tescil edilmesini gerektiren bir düzenleme de bulunmamaktadır. Bu kurumlar, hukukî düzenle ihtilafa düşmedikleri müddetçe, kendi kendilerini yönetme hakkına sahiptirler. Buna ilaveten, bazı hukukî sorunları kendi içlerinde çözümlenebilmektedirler (Bijsterveld, 2008: 139).

Her ne kadar, kiliselere genel olarak finansal bir yardımda bulunulmuyorsa da, ordudaki ve cezaevlerindeki dinî hizmetler gibi konularda mali destek söz konusu olabilmekte, bu kurumlara yapılan bağışlara yönelik vergi muafiyetleri ve tarihî kiliselerin bakım-onarımları için devletçe sağlanan katkılar gibi dolaylı ekonomik destekler verilebilmektedir (Torfs, 1996: 961).

Son olarak, okullar meselesi de, Hollanda'daki din ve devlet münasebetlerini değerlendirmek bakımından belirleyici bir alan olmaktadır. Anayasaya göre, eğitim konusunda devlet okulları ve özel okulların oluşturduğu ikili bir yapı söz konusudur. Eğitim özgürlüğü gereğince, kamu okullarında, müfredatın dışında, seçmeli din dersi verilebilmektedir. İlkokul seviyesindeki dinî okullar, diğer kamu okulları gibi devlet tarafından finanse edilmektedir. İlaveten belirtmek gerekir ki, cemaat okulları Hollanda'da oldukça yaygındır. Bu okulların oranı, mevcut okulların yaklaşık olarak üçte ikisine tekabül etmektedir. (Bijsterveld, 2008: 141).

SONUÇ

Kuşkusuz, Hıristiyan geleneğe bağlı olan her ülke, kendine has bir din-devlet ilişkisi sistemi geliştirmiştir. Bu ülkelerdeki dinî otoritelerle devlet arasındaki münasebetlerin mahiyeti, kendi tarihselliklerinin, sosyal ve siyasî yapılarının gereğince biçim almaktadır. Özgürlükçü bir Avrupa ülkesi olan Hollanda'nın kilise-devlet ayrılığı modeli de, geçmişinden tevarüs eden çoğulcu toplumsal yapısının eseri olmuştur. Bu ülkede din merkezli biçimde gelişen temel kutuplar, siyasî yapının sunduğu özgürlük ortamından beslenerek güç kazanmıştır. Siyasal ve toplumsal alanda derin etkilere sahip bu sütunlar, geniş bir temsil imkânıyla birlikte, kamu siyasalarını etkileme gücü elde etmiştir. Her ne kadar, sekülerleşme sürecinin tesiriyle, muhtelif dinî yapılardan oluşan sütunların etkili rollerinde bir kırılma yaşanıyor olsa da, günümüz Hollanda'sında, faaliyetlerini serbest biçimde sürdüren dinsel topluluklar, sosyal ve siyasal yaşamdaki etkilerini muhafaza etmeyi sürdürmektedirler.

Hollanda, bahsi geçen bu çoğulcu dinî kompozisyondan kaynaklanan sosyal dengenin bir sonucu olarak, kilise ve devlet arasındaki ayrılığı 1796 yılında benimsemiş ve müesses kilise uygulamasını terk etmiştir. Bu tarihten sonra, devletle dinî alan arasındaki mesafe tedricen açılmış ve çoğulcu toplumsal yapı, devleti, dinler karşısında tarafsız kalmaya zorlamıştır. Bugün

¹³ Bilhassa Hollanda'daki İslâm toplumunun taleplerinde, eşitliğe ilişkin bu prensibin etkisi büyük olmuştur. Ülkedeki Müslümanlar, diğer dinî ve ideolojik gruplar açısından söz konusu olan devlet desteğini kendileri için de istemişlerdir. Ancak, ülkedeki Müslümanların, bugün için ayrı bir sütun olarak tanınmaları ihtimali görünmemektedir. Buna rağmen, Müslümanların, diğer gruplara tanınan kimi hakları elde etmelerinde, bu hukukî ilkeler etkili olmuştur. 1975 yılında Rotterdam'da ilk Müslüman mezarlığının açılması, aynı yıl, Almeo şehrinde kubbe ve minareli olarak inşa edilen ilk caminin devletten mali destek alması, 1977'de İslâmî usulle hayvan kesiminin kanunlaşması, 1986'da devletin desteğiyle İslâmî konularda yayım yapan bir vakfın kurulması, bu minvalde yaşanan gelişmeler olmuştur (Yükleyen ve Kuru, 2006: 45-46).

¹⁴ Hollanda, Avrupa Anayasası'nın hazırlık sürecinde de, Hıristiyanlığa referans yapıp yapılmaması konusunda, bu pozisyona paralel bir tutumu benimsemiştir. Bu konuda, İtalya ve Portekiz gibi ülkeler, Hıristiyanlığa vurgu yapılması gerektiğini savunurlarken, Hollanda ve Fransa, bu yaklaşıma karşı çıkmıştı.

için Hollanda'da, her ne kadar hukukî metinlerde sarîh bir biçimde ilkeselleştirilmemiş olsa da, kilise ve devlet ayrılığı, uygulamada sağlanmış durumdadır.

Öte yandan, din ve devlet arasındaki mesafenin uzak olması, bu ülkede, devletin dinî topluluklara karşı hasmane bir tutum takınmasıyla sonuçlanmamıştır. Hollanda'da, gerek bireysel din hürriyetine yönelik, gerekse de –birkaç yıldır ülkedeki Müslümanlara yönelik takınılan negatif tavır bir kenara bırakılırsa- dinsel toplulukların kamu hayatına katılımlarına dönük ciddi engellemeler söz konusu olmamaktadır. Son dönemde, çoğulculuğun ve çok-kültürlülük politikalarının sorgulanıyor olması gerçeğine rağmen, Hollanda, kurumsallaşmış özgürlükçü geleneğinin bir yansıması olarak, Avrupa ülkeleri içerisinde, dinî pratiklerin en rahat biçimde uygulanabildiği ve inançlar konusunda en müsamahalı yaklaşıma sahip olan ülke olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

BIJSTERVELD, S. (2008). “Hollanda”. KÖSE, A. ve KÜÇÜKCAN, T. (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi: Hukukî Yapı, Din Eğitimi, Din Hizmetleri**, (135-150). İstanbul: İSAM Yayınları.

GLASTRA, F., SCHEDLER, P. ve KATS, E. (1998). “*Employment Equity Policies in Canada and the Netherlands: Enhancing Minority Employment Between Public Controversy and Market Initiative*”. **Policy and Politics**, 26 (2): 163-176.

HUTSON, J. H. (2007). **Church and State in America: The First Two Centuries**, New York: Cambridge University Press.

IRWIN, G. A. “*The Dutch Political System*”. KATUS, J. and VOLMER, W. F. (Eds.), **Government Communication in the Netherlands**. The Hague: Sdu Publishers.

İMGA, O. (2010). **Amerika’da Din ve Devlet: Tarihi ve Felsefi Temeller**, Ankara: Liberte Yayınları.

İMGA, O. (2005). “*Hollanda’da Siyasi Partiler ve Siyasi İklimin Değişimi: Çokkültürlü Hoşgörü Ortamından İslam Karşıtlığı ve Asimilasyon Tartışmalarına*”. **Türkiye Günlüğü**, 82 (Güz): 36-47.

LIJPHART, A. (1975). **The Politics of Accomodation; Pluralism and Democracy in the Netherlands**. USA: University of California Press.

MAAR, M. (1997). **Political Parties and Party Systems, Comparative Approaches and the British Experience**. London: Routledge.

MARTIN, J. P. (2003). “*Hollanda’da Dinî Akımlar ve Hümanizm*”. BAUBÉROT, J. (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik** (Çev. ARABACI, F.). (147-160). İstanbul: Ufuk Kitapları.

MONSMA, S. V. ve SOPER, C. J. (2005). **Çoğulculuğun Meydan Okuması: Beş Demokraside Kilise ve Devlet** (Çev. SAMBUR, B.). Ankara: LDT Yayını.

REICHLEY, J. A. (1985), **Religion in American Public Life**. Washington D.C.: The Brookings Institution.

THE CONSTITUTION OF THE KINGDOM OF THE NETHERLANDS, <http://www.minbzk.nl/contents/pages/6156/grondwet_UK_6-02.pdf> (Erişim: 15.03.2009).

THE WORLD FACTBOOK: NETHERLANDS, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nl.html>> (Erişim: 02.03.2009).

TORFS, R. (1996). “*Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences*”. **Brigham Young University Law Review**, 1996 (4): 945-971.

YÜKLEYEN, A. ve KURU, A. T. (2006). **Avrupa’da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda**. İstanbul: TESEV Yayınları.